

De Arminiaanse Vredeskerk

De Arminiaanse Vredeskerk

*Redevoeringen van Jacobus Arminius (1606)
en Simon Episcopijs (1618) over de onderlinge
verdraagzaamheid van christenen*

Ingeleid en vertaald door
SIMON VUYK

Hilversum
Verloren
2015

Afbeelding op het omslag: boven: *Op de waeg-schael* – [S.l. s.n. [1618]]. Uit Joost van den Vondels geïllustreerde bibliografie. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, Pamfl_2270b; onder: detail uit *Portret van Simon Episcopus (1583-1643)*, Christoffel Lubienitzki, 1705. Olieverf op doek. Museum Catharijneconvent Utrecht, en: *Portret van Jacobus Arminius (1560-1609)*, toegeschreven aan Christoffel Lubienitzki, 1705. Olieverf op doek. Museum Catharijneconvent.

ISBN 978-90-8704-465-7

© 2015 Simon Vuyk & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Typografie: Rombus, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	7
De wereld van Jacobus Arminius en Simon Episcopus	11
De diësprede van Jacobus Arminius (1606)	17
Over het verzoenen van godsdienstige geschillen onder christenen	30
Simon Episcopus op weg naar de Synode van Dordrecht (1618)	71
Apologie van Simon Episcopus	88
Bibliografie historische publicaties Simun Vuyk (1932)	108

Woord vooraf

Waar gaat het om?

Hoe kunnen wij in 's hemelsnaam in deze wereld gelukkig worden? Draait niet alles in het leven om deze ene vraag? Welke godsdienst of levensbeschouwing de mens ook als zijn leidraad kiest om dat doel te bereiken, altijd behoort tot de kern daarvan het antwoord op de vraag welke speelruimte de mens hier op aarde heeft. Kan hij zelf zijn bestemming realiseren of moet hij maar afwachten wat hem toevalt? Steevast komt dan de spanning in beeld tussen factoren die deze speelruimte inperken en de vrijheid waarin de mens zijn levensweg wil afleggen. Beperkende factoren worden, menen wij nu, aangedragen door de erfenis waarmee wij worden geboren en door de sociale omstandigheden die onze wieg en jeugd omringen. Zijn wij ons brein en waarom is dat dan zo gegroeid? Kunnen wij op de maatschappelijke ladder dalen of stijgen? Hoe voltrekt zich dit proces? Komt met de dood een einde aan ons leven of staan wij hier een ogenblik, 'tijdelijk', stil in een groter omvattend geheel? Deze vragen krijgen een schrijnend karakter wanneer wij, alleen of met anderen, in extreme situaties verkeren en van de ene in de andere crisis vallen. Het antwoord op deze vragen wordt dan snel hard en bitter. Wij worden onverdraagzamer en tenslotte vijandig naar elkaar.

Het menselijk lot onder woorden gebracht

Er was een tijd dat de vragen over het lot van de mens op aarde en zijn voortbestaan tot in eeuwigheid, zijn beperktheid en zijn vrijheid, in theologische termen werden geformuleerd. De vragen over ons lot werden zo beantwoord dat het leek alsof een bovenaardse macht (God) de gang van ons leven bepaalde. Soms, veronderstelde men, bleef er een kleine speelruimte voor de vrije wil van de mens. Dan droeg hij op eigen kracht iets bij aan ons erfelijk belaste leven, aan ons voortbestaan in eeuwig geluk of ongeluk. Dat slotakkoord, een perspectief over het laatste oordeel en een 'hiernamaals', hoorde er vroeger nadrukkelijk bij en speelde een hoofdrol in de discussie over de bestemming van de mens. Daar ging het tenslotte om.

In de zestiende en zeventiende eeuw beschreef de kerk dat thema in de leer der voorbeschikking (*predestinatie*). Sommige theologen stelden daarin, dat God slechts enkele mensen beschermde en het eeuwig leven garandeerde

(de uitverkorenen) en anderen nadrukkelijk niet (de verworpenen). Deze laatste ongelukkige schepsels gingen voor altijd verloren. Iedere theoloog leerde deze gang van het menselijk lot, zij het in verschillende varianten. Men beriep zich vooral op passages uit Paulus' *Brief aan de Romeinen* in het *Nieuwe Testament*. Het strengste standpunt vertrok vanuit een consequent deterministische uitleg van Gods Almacht. Daarin had God al vóór alle tijden de scheiding vastgesteld tussen verworpenen en uitverkorenen. Hij had ook bepaald wat er bij de 'zondeval' van Adam en Eva zou gebeuren. Zij zouden van de verboden vrucht van de boom in het paradijs eten en voor straf daaruit verjaagd worden om hun brood voortaan in het zweet 'huns aanschijns' te moeten verdienen. Alles lag van tevoren vast (*supralapsarisme*). In mildere varianten van deze leer had de mens nog een keuze. Hij kon geloof in Christus opvatten en vervolgens op genade hopen wanneer God Zijn beslissing over iemands toekomst nam: hemel of hel (*infralapsarisme*). De aarde bleef voor alle mensen een tranddal. Naast deze laatste variant bestond er een opvatting over het eeuwige geluk waarin *alles* afhing van het goede of kwade gedrag van de mens. Het lag aan hem zelf of hij dat begeerde einddoel, de eeuwige gelukzaligheid, zou bereiken of niet (*pelagianisme*). Voor velen, en zeker in het gereformeerd protestantisme, was die laatste opvatting een ultieme ketterij omdat zo Gods genade, Zijn werkelijke macht, werd ontkend. In alle tussenliggende varianten bleef de mens afhankelijk van Gods goedheid vanwege het wangedrag van de oervader Adam en de oermoeder Eva die de menselijke soort door hun ongehoorzaamheid met 'erfzonde' en verdrijving uit het paradijs, gezien als het historisch begin van de mensheid, hadden opgezaaid.

In de hoog oplopende discussie over de opvatting hoe het menselijk lot verliep, spiegelde zich hoe men dacht over de mogelijkheid van de mens om gelukkig te worden in een verscheurde wereld. Maar ook kwamen zo de verschillende beelden die men er over God op nahield, aan het licht. Was Hij een verbolgen Rechter, die ons het paradijs had uitgejaagd, of was Hij een Vader, die ons eindeloos liefhad en steeds weer onze deelname aan het kwaad van de wereld vergeven wilde? Was Hij hoog verheven en soeverein of kwam Hij ons vol ontferming tegemoet? De prediking in de kerken, de interpretatie van de blijde boodschap van Jezus van Nazareth, werd sterk vanuit dit onderwerp bepaald. De predikanten werden aan hun harde of milde benadering onderscheiden en herkend. In moeilijke tijden werd in dit meningsverschil aan de theologen en hun gehoor een twistappel van ongekend formaat aangereikt.

De herdenking van deze discussie in Nederland 1619-2019

Deze tegenstelling gaf in Nederland aan het einde van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw aanleiding tot een hoogoplopende twist binnen de vaderlandse protestantse kerk-in-woording. Welke mening zou zegevieren? De strenge? De milde? Hoeveel meningen zouden naast elkaar in die ene kerk

geduld worden? Moest de kerk strikt of rekkelijk zijn? In 1618 en 1619 kwam te Dordrecht de Nationale Synode bijeen waarop vertegenwoordigers van het Nederlandse calvinisme met ondersteuning van buitenlandse afgevaardigden hierover de koers bepaalden voor de gereformeerde kerk van de nieuwe Republiek der Verenigde Nederlanden. Die koers was voorlopig neergelegd in de *Nederlandse Geloofsbelijdenis* (1560) en de *Heidelbergse Catechismus* (1563). Deze werden nu de norm. De Synode voegde daar een veroordeling aan toe van de gezichtspunten van de volgelingen van Jacobus Arminius (1559-1609). Deze laatste theologen hadden in 1610 hun positie verwoord in een *Remonstrantie*, ingediend bij de Staten van Holland. Er werden op de Synode *Vijf Artikelen tegen de Remonstranten* opgesteld die met de beide andere belijdenisgeschriften werden verbonden (1619). Deze drie noemde men later de *Formulieren van Enigheid*. Zij bepaalden leer en prediking op de gereformeerde kansels. Deze Kerk en deze leer kregen een door de overheden beschermde status en hielden burgers met een andere interpretatie van het christendom op afstand. Lutheranen, doopsgezinden, remonstranten, rooms-katholieken werden hooguit met hun gemeenten, vaak in schuilkerken vergaderd, geduld. Nog andere overtuigingen waren volstrekt uit den boze. Enkele eeuwen zouden in de Republiek, ondanks een doorgaans gematigde kerkpolitiek van stedelijke overheden, andersdenkenden in de marge worden gehouden. Provinciale synoden controleerden jaarlijks of er aan de ‘heersende kerk’ geen afbreuk werd gedaan totdat in 1796 tijdens de Bataafse Republiek de Nationale Vergadering, onze eerste gekozen volksvertegenwoordiging, de scheiding van kerk en staat afkondigde. De arminiaanse/remonstrantse predikanten tegen wie in 1619 de *Vijf Artikelen* gericht waren en die niet vrijwillig hun ambt opgaven, werden uit hun ambt gezet en verbannen. De uitgeweken volgelingen van Arminius stichtten onder leiding van Johannes Wittenbogaert en Simon Episcopius in datzelfde jaar te Antwerpen een Remonstrantse Broederschap. In die nieuwe naam klonk door dat onderlinge verdraagzaamheid van christenen (‘Eén is uw Meester en gij zijt allen broeders’) voor hen de grondslag vormde voor de Kerk van Christus. Dat gezichtspunt sloot veroordeling van christenen door elkaar uit.¹

In 2019 zal door de uit het calvinisme voortgekomen gereformeerde (herformde) kerken aan de Nationale Synode van Dordrecht uitvoerig aandacht worden geschonken. Wetenschappelijke uitgaven zijn in voorbereiding. Het leek mij in dit perspectief goed de tekst van een rede van Arminius voor het eerst in een moderne Nederlandse vertaling te publiceren. Deze rede heeft te weinig bekendheid gekregen. Doorgaans heeft men zich bij de beschrijving

1 Aan deze basis voor hun geloofsgemeenschap kwam rond 1872 een einde toen de Remonstrantse Broederschap koos voor de moderne (vrijzinnig protestantse) theologie in plaats van de pluriforme, verdraagzame kerk. De huidige remonstranten, die de naam ‘Broederschap’ meestal niet meer gebruiken, zijn rechtsoptvolgers van de in 1619 gestichte kerk, maar in strikte zin niet hun geestverwanten. (Simon Vuyk, *Het einde der remonstranten* (Utrecht 2012).)

van het conflict geconcentreerd op de dogmatische discussie over voorbeschikking en uitverkiezing. Persoonlijk acht ik het betoog van Arminius over de ware aard van de kerk en de verdraagzame wijze van intern beraad (*synodus*) van groter belang voor zijn blijvende betekenis en voor de opvatting die enkele eeuwen (1619-1872) de richting van de Remonstrantse Broederschap bepaalde, namelijk eenheid door en ondanks diversiteit van belijden. Arminius hield deze rede als rector van de universiteit op 8 februari 1606: *Over het verzoenen van godsdienstige conflicten tussen christenen* (*De componendo dissidio religionis inter christianos*) In deze rede zette Arminius uiteen hoe hij zich een synode voorstelde als een open forum, vrij van dwang en vooroordeel. De werkelijkheid zou er in 1618/1619 totaal anders uitzien. De rede werd gehouden toen de spanningen rond theologie en kerk al flink opliepen, maar de redenaar is nog hoopvol gestemd dat de vrede in de kerk niet opnieuw zal worden verstoord. Dat geldt niet voor de rede waarmee Simon Episcopus de positie van de remonstranten in december 1618 op de Nationale Synode verdedigde. Ook toen lag de nadruk op hoe de kerk eruit diende te zien (*ecclesiologie*). Het verschil met de rede van Arminius, twaalf jaar eerder, was dat Episcopus pleitte voor een verloren zaak.

De rede van Arminius werd vertaald naar het Engels van James Nichols, die in de negentiende eeuw de *Opera* van Arminius zeer letterlijk vertaalde en uitgaf.² Er werd gestreefd naar een leesbare tekst in hedendaags Nederlands. Bij de ondervindeling van zijn rede gebruikte Arminius, niet altijd consequent, veel cijfers. Zij zijn van weinig nut en daarom liet ik ze achterwege. De Engelse vertaler was uitvoeriger met verwijzingen naar plaatsen in de Bijbel dan in de oorspronkelijke uitgave van Arminius' werken. Ten gerieve van de lezer volgde ik de vertaler. Tussenkopjes plaatste ik om de voortgang van de rede bij het lezen overzichtelijk te maken. Datzelfde deed ik bij de rede van Episcopus, die ik vertaalde naar de weergave ervan in Gerard Brandts' *Historie der Reformatie*.³ Beide vertalingen werden vergeleken met de originele versies in het Latijn.⁴ Om het referentiekader van Arminius en Episcopus te verhelderen, gaat aan de inleiding tot hun teksten een proloog vooraf waarin een tijdsbeeld van de tweede helft van de zestiende eeuw wordt geschetst.

Ik dank drs Anja van Leusden van Uitgeverij Verloren voor haar commentaar op een eerste versie van de begeleidende teksten.

Dr Simon Vuyk

² *The writings of James Arminius*, translated [...] by James Nichols (I/II) and W.R. Bagnall (III), reprint 1956. Part I, 146-192.

³ G. Brandt, *Historie der Reformatie* III (Rotterdam 1704), 102-123.

⁴ UBL, Sem.Rem. 3190: Jacobi Arminii [...] *Opera Theologica* (Frankfurt 1635). De *Oratio de componendo dissidio religionis inter christianos*, 58-73. Deze editie vermeldt ten onrechte 1605 als het jaar van de rede. UBL, Sem.Rem. 3155: Simonis Episcopii [...] *Operum Theologicorum* Pars altera (Rotterdam 1665) deel II, 1-4.

De wereld van Jacobus Arminius en Simon Episcopius

Vier jaar nadat keizer Karel V afstand deed van de troon, werd Jacobus Arminius in 1559 in Oudewater geboren. De machtige heerser, ‘in wiens rijk de zon niet onderging’, steunde op zijn hoveling Willem van Oranje bij de overdracht aan zijn zoon Philips II van het gezag over Spanje, de overzeese gebiedsdelen in Zuid-Amerika en de Nederlanden, het Habsburgse Rijk. De Duitse keizerskroon ging naar zijn broer Ferdinand. Karel V, in 1500 geboren in Gent, stierf drie jaar later in een Spaans klooster. In 1559 verliet koning Philips II Vlaanderen en vertrok uit Vlissingen voor altijd naar zijn geliefde Spanje. Vanuit het Escorial bij Madrid regeerde hij met vaste hand zijn erfgoed en stelde instructies op voor de landvoogdes te Brussel, zijn zuster Margaretha (1559-1567). Hij ijverde zijn leven lang als de uiterst bevlogen verdediger van het rooms-katholieke geloof voor de overwinning van de moederkerk op de ketters die over het midden van Europa hun ideeën verspreidden. De Contrareformatie zette nu met zijn steun krachtig door. Het concilie van Trente (1545-1563) legde er de grondslag voor en zou er richting aan geven. Overall ontbrandde de strijd der geesten en marcheerden de huurlegers door het land. Europa schudde op haar grondvesten. Arminius en Episcopius werden geboren in een ontredderde wereld.

De eerste helft van de zestiende eeuw was de tijd van de grote kerkhervormers. Zij gaven gestalte aan de Reformatie, de definitieve breuk tussen het protestantisme en de kerk van Rome. Maarten Luther (1483-1546), Huldreich Zwingli (1484-1531), Philippus Melancthon (1497-1560) en Johannes Calvijn (1509-1564) waren, ieder met hun eigen accenten in de theologie, de kopstukken van deze hervormingsbeweging. Het wemelde in die decennia in Europa van strijdbare theologen en van godsdienstgesprekken. Zij bonden de strijd aan met de in hun ogen door wereldse macht en misleidend ritueel geperverteerde moederkerk van Paus Leo X (1513-1521) en zijn opvolgers. Zij kruisten de degens met irenische katholieke geleerden als Desiderius Erasmus (1466-1536) en dissidenten als Faustus Socinus (1539-1604), maar niet minder heftig met elkaar over de uitleg van de *Heilige Schrift* en de leerstukken van het christendom. Uitdagende vrijdenkers dienden zich aan: Sebastiaan Franck (1499-1543), Sebastiaan Castellio (1515-1563), de anti-trinitariër Michaël Servet die in 1553 op de brandstapel in Genève werd omgebracht. Er kwamen radicale doopsgezinden het toneel op. Deze laatsten baarden in Amsterdam opzien vanwege provocerende naaktloperij. Anderen herschiepen onder Jan Beukelszoon van Leyden de stad Münster voor een korte tijd in een

‘hemels Jeruzalem’ (1535). De kooi waarin hij aan de toren werd opgehesen om er de hongerdood te sterven nadat de bisschop de stad had ingenomen, kan men er nog zien. Later trokken volgelingen van de afvallige priester Menno Simons (1496-1561) een vreedzaam spoor waarlangs men over de gehele wereld een eenvoudig doch streng doopsgezind geloof verbreidde. Doopsgezinden en spiritualisten, bestreden door Rome én door protestanten, werden in groten getale slachtoffer van vervolgingen in de Nederlanden. Geleerde denkers vroegen zich af, nu de wereld in zoveel partijen en richtingen uiteen leek te vallen, of er dan niets meer was dat alle mensen zou kunnen samenbinden. Een vraag die mensen als Hugo de Groot (1583-1645) ertoe zetten het natuurrecht opnieuw te doordenken en als principe van internationaal recht te formuleren.

In alle Europese landen werd de botsing tussen de confessies het voertuig van politieke belangen en tegenstellingen. In de Duitse gebieden daagde Karel V op de rijksdag te Worms (1521) Luther voor zijn troon. ‘Hier sta ik en kan niet anders’, verdedigde Luther zich. De keizer had de grootste moeite om zijn keurvorsten bijeen te houden en het nieuwe geloof een halt toe te roepen. Weldra volgde ieder deel van het Duitse Rijk het geloof van zijn vorst. In Engeland gebeurde dat op een aparte manier. Hendrik VIII (1509-1547) bestreed Luther, maar brak met de Paus die weigerde in Hendriks huwelijkspolitiek mee te gaan. Het leidde tot het ontstaan van de Anglicaanse Kerk die, na protestantse en roomse triomfen onder Hendriks kinderen Edward en Maria (*Bloody Mary*), tenslotte onder zijn dochter Elisabeth I (1534-1603) met liturgie, gebedenboek en geloofsbelijdenis haar uiteindelijke vorm, tussen katholicisme en protestantisme in, kreeg. Jacobus I (eerst Jacobus VI van Schotland) mengde zich in de Hollandse twisten als een verdediger van de orthodoxie alsof hij aan het hoofd van alle protestantse naties gesteld was. Nergens werd de band tussen kerk en staat zo nauw als in Engeland. Nog altijd is de koning(in) daar het officiële hoofd van de Anglicaanse staatskerk. Frankrijk werd in die eeuw onder verschillende koningen door maar liefst zeven godsdienstoorlogen geteisterd. Dieptepunt was de massale moord op protestanten in de straten van Parijs. In de nacht van 23 op 24 augustus 1572 werden onder velen generaal De Coligny, de vader van Louise, de vierde echtgenote van Willem van Oranje, en de filosoof Petrus Ramus, weldra een van Arminius’ favoriete denkers, vermoord. In 1598 legde koning Hendrik IV, die plotsklaps van protestant katholiek werd – ‘Parijs is mij wel een mis waard’, meende hij – een balans tussen katholieken en protestanten neer in het *Edict van Nantes*. Het was een voorbeeld van een toenmalige tolerante politiek inzake geloof en kerk. Toen het nieuws over de Bartholomeüsnacht zich in 1572 over Europa verspreidde, was Jacobus Hermansz. (Arminius) twaalf jaar oud. In de Nederlanden barstte het politieke en godsdienstige conflict enkele jaren na zijn geboorte in alle hevigheid los.

De Opstand van de Nederlandse gewesten tegen Spanje – vroeger steevast de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) genoemd – begon in de jonge jaren van Arminius met het verzet van de vertegenwoordigers van de adel tegen de pres-

sie van het centralistische Habsburgse regime (1565). ‘Het zijn maar bedelaars (geuzen), mevrouw’, werd de landvoogdes ingefluisterd. Maar de Beeldenstorm tegen Kerk en Inquisitie (1566) bracht het conflict van het Hof in Brussel naar de straten en pleinen van het land. Aanvankelijk vertoonde het protestantisme, dat vanaf de jaren twintig van de zestiende eeuw in de Nederlanden binnen drong, invloed van de humanist Erasmus van Rotterdam, van Duitse en Zwitserse geschriften en van vroege vertalingen van de Bijbel. De repressie was echter sterk en vooral in het Zuiden effectief. Gematigde figuren als pastoor en predikant Hubert Duifhuis (1531-1581) te Utrecht en Anastasius Veluanus, de pastoor van Garderen met zijn *Der Leeken Wechwijser* (1554) bepaalden daarna het beeld in de Noordelijke Nederlanden totdat de militante Geneefse Reformatie Calvijns revolutionaire erfenis vanuit het Zuiden overal aan de man bracht en sterker werd. Vanaf het begin van de jaren zestig werden de kernen ‘onder het kruis’ in Londen, Emden en De Palts van grote betekenis voor de opbouw van lokale gereformeerde kerken. Ook sterkte het calvinisme de ruggengraat van de Opstand. Hun onbetwistbaar christelijk geloof werd in de *Nederlandse Geloofsbelijdenis* (1561) van Guido de Brès (1522-1567) en in de *Heidelbergse Catechismus* (1563) vastgelegd. De minderheid groeide uit tot de dominante partij.

Het Habsburgse schrikbewind onder landvoogd Alva (1567-1573) probeerde de Opstand, nu onder leiding van Willem van Oranje (1533-1584), de stadhouder van Holland, met harde hand neer te slaan, doch zonder succes. Maar de militaire operaties van Willem van Oranje en zijn broers leidden evenmin tot de beoogde doorbraak. Executies als die van de graven van Egmond en Horne op de Grote Markt te Brussel, de rechters van de Bloedraad en zware belastingen verspreidden schrik en angst. De terreur van Alva’s Spaanse soldaten moet in Arminius’ jeugd overal een onuitwisbare indruk hebben achtergelaten. Een van de opvolgers van Alva, de hertog van Parma, wist tenslotte de Zuidelijke Nederlanden bij Spanje te houden. Zijn inname van de stad Antwerpen in 1585 bezegelde de scheiding tussen Zuid en Noord. Het jaar daarvoor, in 1584, was Willem van Oranje te Delft slachtoffer van de aanslag van Balthasar Gerards geworden. Zijn taken in het bestuur en het leger werden door zijn zoon Maurits van Nassau (1567-1625) overgenomen. Simon Bisschop (Episcopus) was twee jaar oud toen de immigratie van een nieuwe stroom vluchtelingen, kooplieden en paupers, uit de stad aan de Schelde het economisch en culturele leven in de Hollandse steden beïnvloedde. De Opstand ging een nieuwe fase in. Het Zuiden bleef katholiek, in het Noorden werd de nieuwe gereformeerde kerk de belangrijkste speler, een positie die door de Synode van Dordrecht (1618/1619) werd bevestigd en tot 1796, de scheiding van kerk en staat onder de Bataafse Republiek, zou voortduren.

In de jaren zeventig van de zestiende eeuw zette de opmars naar de vrijheid onder leiding van Willem van Oranje door. Op 1 april 1572 bezette de bemanning van een geuzenvloot Brielle en haalde zijn gram tegen katholieke geestelijken. Steeds meer steden verklaarden zich voor de prins die in Dor-

drecht de Staten van Holland bijeenriep en vanuit Delft de strijd tegen Spanje coördineerde. Een reactie kon niet uitblijven. Spaanse legers trokken door het land en terroriseerden Zutphen. Daarna volgden in datzelfde jaar verovering en massamoord in Naarden. Oudewater, de geboorteplaats van Arminius, onderging met andere stadjes in 1575 hetzelfde lot. Arminius' familie werd vermoord. Verbeten gevechten begeleidden in 1573 het maandenlange beleg van Haarlem. Aan dat beleg was de naam van een strijdbare vrouw, Kenau Simonsdochter Hasselaar, verbonden. Het eindigde opnieuw in een wreed bloedbad na de overgave van de stad. Het uithoudingsvermogen van de Spaanse legers taande echter en Alkmaar kon niet worden genomen. Het einde van deze campagne was het beleg van Leiden. Bijna was de stad door honger overmand, maar het wassende water dat door de gaten in de dijken over de polders stroomde, verdreef de Spaanse colonnes zodat op 3 oktober 1574 de geuzen de stad met voedsel (haring en wittebrood) konden binnenvaren. De beloning voor de stad was de stichting van de eerste universiteit van het Noorden, die op 8 februari 1575 haar poorten opende. Jacobus Arminius werd er in 1576 als twaalfde student ingeschreven. Hij werd in 1603 de eerste hoogleeraar in de godgeleerdheid van Nederlandse bodem worden. Simon Episcopus werd er in 1612 na het vertrek van Arminius' tegenstander Franciscus Gomarus benoemd. Leiden zou als bolwerk der vrijheid (*libertatis praesidium*) de herinnering levend houden hoe men zich had vrijgevochten van Spanje en van Rome. Van 1575 tot 2012 zou de faculteit der godgeleerdheid de eerste van 's Lands Hogeschool blijven en een kweekschool voor predikanten van het gereformeerd (hervormd) protestantisme vormen. Aan deze universiteit ontstond kort na het begin van de zeventiende eeuw het conflict tussen remonstranten (arminianen) en contraremonstranten (gomaristen).

In 1572 voerden de Staten van Holland en de Prins van Oranje nog een tolerante politiek met betrekking tot de vrijheid van godsdienst. Dirk Volkertszoon Coornhert (1522-1590), de secretaris van de prins, stak dat pleidooi in zijn uitdagende geschriften nooit onder stoelen of banken. Zijn idee van verdraagzaamheid sloot, evenals dat van Hugo de Groot, de rooms-katholieken in. De door de vrij gevochten gewesten gesloten Unie van Utrecht (1579) begon met het afzweren van Philips II als landsheer (1581). De Unie delegerde het beleid inzake de vrijheid van godsdienst naar de Provinciën. Maar de oorlog met Spanje blokkeerde overal steeds weer opnieuw die vrijheid voor de nog talrijke katholieken in het land. Zij trokken zich met 'Onze Lieve Heer op zolder' terug. Een oproep tot tolerantie, óók ten opzichte van katholieken en niet-calvinisten, werd in den lande steeds meer gezien als steun voor de vijand, al wisten velen, onder wie de raadpensionaris van Holland, Van Oldenbarnevelt, dat handelsbelangen van de jonge Republiek gebaat waren bij een ontwikkeling naar vrede. Openbare uitoefening van de katholieke godsdienst werd nu spoedig door een verbod getroffen om een zo groot mogelijke eenheid in de nieuwe Republiek, die immers nog *in statu nascendi* verkeerde, te garanderen. Van doopsgezinden en remonstranten, de voorstanders van ver-